

reformuvannya zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. [in Ukrainian]

6. Maslow A. H. (1999). *Motivatsiya u lichnost* [Motivation and Personality]. SPb.: Evraziya, 478 p. [in Russian]

7. Mishchenko, T.O., Stadnyk, N.V. (2017). Studentotsentrychne navchannia yak vektor rozvytku humanitarnoi paradyhmy osvity [Student-centered learning as a vector for the development of the humanitarian paradigm of education]. *Naukovi zapysky DHU. Vypusk 17 (60)*. P. 33. [in Ukrainian]

8. Povidaichyk, M. M. (2021). Pedahohichni umovy formuvannya konkurentospromozhnosti maibutnikh uchyteliv matematyky [Pedagogical conditions for the formation of competitiveness of future mathematics teachers]. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robotarobota»*. 1 (48). P. 329-331. [in Ukrainian]

9. (2022). Polozhennia pro orhanizatsiu osvitnoho protsesu v Tsentralnoukrainskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Volodymyra Vynnychenka na 2022–2023 navchalnyi rik [Regulations on the organization of the educational process at the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko for the 2022–2023 academic year]. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka. 86 p. [in Ukrainian]

10. (2020). Polozhennia pro poriadok realizatsii studentamy prava na vilnyi vybir navchalnykh dystsyplin u Tsentralnoukrainskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Volodymyra Vynnychenka [Regulations on the procedure for students to exercise the right to freely choose academic disciplines at the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vinnichenko]. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka. 14 p. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАБЕНКО Тетяна Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: соціально-професійне становлення майбутнього педагога.

БАБЕНКО Андрій Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання і рекреаційно-оздоровчої роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інтеграційні навчальні заняття зі спортивних ігор в системі підготовки майбутнього вчителя фізичного виховання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BABENKO Tetyana Vasylivna – candidate of pedagogy, docent of the Department of Pedagogy and Special Education of the Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: socio-professional development of the future teacher.

BABENKO Andrii Leonidovich – Ph. D. in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Physical education and Recreation and Health Work of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: integrative educational classes on sports games in the system of training a future teacher of physical education.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.

УДК 371.486

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-207-83-89

БАРАНЮК Ірина Григорівна –

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8112-7318>

e-mail: i.klochek@gmail.com

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО МИСТЕЦТВО СЛОВА ВЧИТЕЛЯ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті аналізуються погляди Василя Сухомлинського на живе слово вчителя як важливий засіб виховання та навчання, розглядається сучасний стан розробки педагогічної риторики як галузі педагогічної науки, а також можливі напрями і способи підвищення риторичної майстерності сучасного вчителя.

Сухомлинський настільки глибоко розробив питання педагогічної риторики, визначив її головні засади, що його можна вважати одним із засновників науки про педагогічну комунікацію. Його посилену увагу до живого слова вчителя пояснюється особливостями обдарування, у якому уцаливо поєдналися художньо-літературний талант, який визначив інтерес до виражальних можливостей слова, з аналітичними здібностями вченого. Він не тільки декларативно проголошував та переконливо аргументував важливість педагогічної риторики, а й розробив свою концепцію риторичної майстерності вчителя.

Базова вимога до образу вчителя як успішного ритора стосується його високої моральності та здатності дотримуватися єдності слова і діла. Інша умова – висока загальна культура вчителя, завдяки якій він здатний виразно та переконливо формулювати думки під час проведення виховних бесід та проведення уроків. Сухомлинський стверджував, що слово вчителя набуває яскравості, а значить, і впливовості, в тому числі й емоційної, коли воно формувалося в процесі постійного читання художньої літератури. Більше того, він був переконаний, що читання художньої літератури розвиває в людині творчий потенціал, що дуже важливо для формування учителя як риторичної особистості.

Педагогічні ідеї Сухомлинського про важливість живого слова вчителя, розробка ним багатьох складових педагогічної риторики потребують узагальнюючого вивчення, оскільки глибоко продумані й ґрунтувалися на міцному науковому фундаменті.

Можливі напрями та способи підвищення риторичної майстерності сучасного вчителя полягають у розробці та введенні в освітні програми підготовки майбутніх учителів навчальних курсів з педагогічної риторики, в підготовці відповідних посібників. Окремі уваги потребують прикладні риторичні ідеї, які враховують специфіку окремих педагогічних спеціальностей.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, підготовка майбутніх фахівців, педагогічна комунікація, прикладна риторика, компетентність педагога.

BARANIUK Iryna Hryhorivna –

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pre-School and Primary Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8112-7318>

e-mail: i.klochek@gmail.com

VASYL SUKHOMLYNSKY ON THE ART OF THE TEACHER'S SPEECH AND THE PROBLEMS OF MODERN PEDAGOGICAL COMMUNICATION

The paper analyzes the views of Vasyl Sukhomlynskyi on the living word of the teacher as an important means of upbringing and education, examines the current state of development of pedagogical rhetoric as a field of pedagogical science, as well as possible directions and methods of improving the rhetorical skill of a modern teacher.

Sukhomlynskyi developed the issue of pedagogical rhetoric and defined its main principles so deeply that he can be considered one of the founders of the science of pedagogical communication. His increased attention to the living word of the teacher is explained by the peculiarities of the talent, in which the artistic and literary skills, which determined the interest in the expressive possibilities of the word, was happily combined with the analytical abilities of the scientist. He declaratively proclaimed and convincingly argued the importance of pedagogical rhetoric, as well as developed his concept of the teacher's rhetorical skill.

The basic requirement for the image of a teacher as a successful rhetorician concerns his high morality and ability to maintain the unity of word and work. Another condition is the high general culture of the teacher, thanks to which he is able to clearly and convincingly formulate thoughts during educational discussions and lessons. Sukhomlynskyi claimed that the teacher's word acquires brightness, and therefore influence, including an emotional one, when it was formed in the process of constant reading of fiction. Moreover, he was convinced that reading fiction develops a person's creative potential, which is very important for the formation of a teacher as a rhetorical personality.

Sukhomlynskyi's pedagogical ideas about the importance of the teacher's living speech, his development of many components of pedagogical rhetoric require a generalized study, as they are deeply thoughtful and based on a solid scientific foundation.

Possible directions and methods of improving the rhetorical skill of a modern teacher are the development and introduction of pedagogical rhetoric training courses into educational programs for pre-service teachers, as well as the preparation of appropriate manuals. Applied rhetorics that take into account the specifics of individual pedagogical specialties require special attention.

Key words: Vasyl Sukhomlynskyi, pedagogical rhetoric, pedagogical communication, applied rhetoric, teacher competence.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Одна з важливих проблем сучасного сухомлинознавства полягає в тому, щоб визначити основні концепти його педагогічної спадщини з метою їх наступного сконцентрованого, монографічного вивчення. Зазначимо, що бажано таке вивчення проводити з проекцією як на сучасне наукове вивчення цієї концептуально вираженої проблеми, так і на її реальне буття в сучасній педагогічній практиці, тобто у виховних та навчальних реаліях сучасної школи. Важливим у нашому дослідженні концепт «значення та роль емоції у вихованні та навчанні», який є наскрізним у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Цілісне наукове осмислення цього концепту, його зіставлення з поняттям «емоційний інтелект», який в останні десятиліття набув особливої уваги в зарубіжній науці та практиці (з наступним розповсюдженням і на вітчизняних теренах) [5; 6; 8], переконало, що український педагог, директор сільської школи настільки глибоко розробив питання про роль емоцій у вихованні та навчанні, що його можна з повним правом вважати одним із засновників вчення про емоційний інтелект. Більше того, уважне вивчення цього положення в творчій спадщині Василя Сухомлинського переконує в тому, що в ньому міститься чимало спостережень, які здатні суттєво збагатити сучасні розробки проблеми емоційного інтелекту. Так, зокрема, розроблені ним окремі поняття, як «інтелектуальна емоція», є настільки важливими, що здатні стати категоріями дидактики – науки про методи і способи навчання. Ця ж категорія наближена до понять «радість пізнання», «радість відкриття», часто вживані Василем Олександровичем. В сучасному педагогічному слензі ці поняття іменуються як «WOW-ефекти».

Слід зазначити, що розглядаємо лише один концепт творчої спадщини видатного педагога, який необхідно вивчати з метою застосування в сучасному

освітньому процесі. Проте, таких концептів, які потребують цілісного увиразнення, є чимало. Назвемо, лишень, такі як «виховання красою», «виховання природою», «виховання художнім словом (книжкою, читанням)» [2].

Одна із таких проблем, що з особливою ретельністю розроблялася Сухомлинським, стосується живого слова вчителя, його уміння володіти ним як основним засобом виховання та навчання. Мова йде про мистецтво комунікації вчителя з учнями. У праці «Як виховати справжню людину. Поради вихователям» він пише: «Я вірю в могутню, безмежну силу слова вихователя. Слово – найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло доторкнутися до сердець наших вихованців» [22, с. 151]. У статті «Слово про слово» він таким чином переконує у важливості слова вчителя: «В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [20, с. 160]. У праці «Павлівська середня школа» Сухомлинський пише, що, шукаючи шляхи підвищення ефективності своєї роботи, вчителі школи «багато сперечалися, і в цій суперечці поступово народжувалася істина: кожний учитель незалежно від того, який предмет він викладає, повинен бути словесником».

Слово – наш найважливіший педагогічний інструмент, якого нічим не замінити» [18, с. 78].

Подібних висловлювань, у яких видатний педагог переконливо стверджує виняткову важливість слова як нічим не замінюваного основного інструменту педагогічного впливу та навчального засобу, в його

працях є багато. Але водночас він неодноразово висловлював тривогу з того приводу, що в тогочасній освіті помітна тенденція до ігнорування важливості слова вчителя, нерозуміння його значення як нічим незамінного педагогічного інструменту. «Уміння виховувати словом було і – поки ще, на жаль, – залишається ахіллесовою п'ятою теорії і практики нашого виховання. Слабкість багатьох, дуже багатьох учителів у тому, що слова їх не доходять до тих, до кого вони звернені» [16, с. 250], – пише він у статті «Народний учитель».

Видатний педагог наголошує, що справа не лише в умінні «багатьох, дуже багатьох учителів» ефективно володіти словом як потужним навчально-виховним засобом. Проблема ще й у випадках негативного ставлення до так званого «словесного виховання». З цього приводу Василь Олександрович висловився вельми емоційно: «Неправильним є твердження, яке ще, на жаль, інколи можна почути і від науковців, і від окремих учителів: слабкість виховання в багатьох школах пояснюється, мовляв, тим, що воно – «словесне виховання». Насправді виховання стає неміним, безсилим саме тоді, коли забувають, що в нашому розпорядженні є, по суті, єдиний тонкий і надійний, всесильний і гострий інструмент виховання – слово. Дивним звучить навіть цей термін, в якому дехто вбачає безліч грехів, – словесне виховання. Справжній вихователь саме і повинен досконало володіти виховними засобами мудрого слова» [15, с. 597].

Спостережена Сухомлинським невідповідність між важливістю слова вчителя в освітньому процесі та реальним ігноруванням його особливої значущості в шкільній практиці, є важливою проблемою, вирішення якої потребує, по-перше, вивчення та увиразнення з проекцією на сучасний стан педагогічної риторики як важливої галузі педагогічної науки. По-друге, дуже важливо вибудувати «візію майбутнього», тобто накреслити шляхи розвитку як педагогічної риторики, так і способів підвищення риторичної майстерності сучасного вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформувалася група вчених, що розробляє проблеми педагогічної риторики (Бондаренко Г. Л., Волкова Н. Б., Дроздова І. П., Капська А. Й., Клочек Г. Д., Кучерук О. А., Лісовський А. М., Мартиненко С. М., Мамчур Л. І., Усатенко А. В. та ін.).

Окремі проблеми підготовки фахівців освітньої сфери розроблялися у психології, акмеології, професійній педагогіці. Це дослідження Батишева С. Я., Поваренкова Ю. П., Рибалки В. В., Шадрікова В. Д. Пошуку шляхів і засобів формування професіоналізму вчителів присвячені праці Гребенкіної Л. К., Гриньової М. В., Гузій Н. В., Радула В. В. Спадщину В. Сухомлинського досліджували такі науковці як Антонець М. Я., Савченко О. Я., Сухомлинська О. В., Богуш А. М., Мамчур Л. І. та ін.

Якщо ж визначити основні праці, в яких вивчається зазначена проблема, то тут безперечним лідером є колективна монографія «Педагогічна риторика: історія, теорія, практика» [11], створена переважно вченими Житомирського державного університету імені Івана Франка. Структура монографії побудована таким чином, що охоплює всі базові питання педагогічної риторики, а саме: розглядає головні моменти її історії та теоретичні

засади, піддає системному аналізу проблеми застосування її принципів в педагогічній практиці.

Навчальний посібник Волкової Н. П. «Професійно-педагогічна комунікація» [2], виданий ще в 2006 році, фактично ввів у вжиток термін «професійно-педагогічна комунікація», який адекватний терміну «педагогічна риторика». В даній роботі розглядають професійно-педагогічну комунікацію як феномен педагогічної діяльності, в якому виділені такі складові, як «педагогічне спілкування як діалог», «переконання і навіювання у процесі комунікації», «культура слухання», «педагогічні конфлікти», «культура мови і культура поведінки», «невербальні засоби професійно-педагогічної інформації» та ін.

Названі праці актуалізують значення педагогічної комунікації, тобто педагогічної риторики як важливої галузі педагогічної науки, розробка якої необхідна як для підготовки студента-майбутнього вчителя, так і для професійного зростання вчителя-практика.

Певний внесок в актуалізацію педагогічної риторики внесла науково-практична конференція, за результатами якої був виданий збірник праць [1].

До вчення В. Сухомлинського про слово вчителя зверталася Л. І. Мамчур у монографії «Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи» [10]. Г. В. Бондаренко в окремій статті розглянув питання про «педагогіку живого слова» В. Сухомлинського [3].

Згадані публікації з'явилися протягом останнього двадцятиріччя. Якщо враховувати важливість питання, явно недостатньо для того, щоб створити дискурс, який би актуалізував проблему живого слова вчителя, на якому так настійно наголошував Сухомлинський.

В останнє десятиліття в розвитку ідей у сфері риторики помітні дві тенденції. Перша з них – бурхливий розвиток напрямку, що має назву «сторітелінг». В руслі цього напрямку створено вже десятки книг та сотні статей, у яких розробляються методи словесного впливу на свідомість слухача шляхом розповідей історій. Друга тенденція пов'язана із засвоєнням величезного риторичного досвіду, що напрацьований багатьма успішними промовцями, які виступали на щорічних конференціях ТЕД (США). Важлива для риторики суть цих виступів – ефективне донесення ораторами до аудиторії своїх думок. Напрацювання, здійснені в цих двох напрямках сучасної риторики можуть бути продумано трансформовані в галузь педагогічної риторики.

Мета та завдання статті полягає в тому, щоб:

- проаналізувати сучасний стан розробки педагогічної риторики як галузі педагогічної науки;
- виявити основні складові концепту «слово вчителя», що був розроблений Василем Сухомлинським;
- розглянути можливі напрями і способи підвищення риторичної майстерності сучасного вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переконаність Василя Сухомлинського у важливості слова як засобу виховання та навчання, на наш погляд, має свої витoki, що йдуть від особливостей його обдарованості, а саме: він володів неабияким художнім даром письменника.

Художньо-літературна обдарованість Василя Олександровича була щасливо поєднана з його аналітичними здібностями, тобто з талановитістю

вченого. Все це зумовило глибоке розуміння ним значущості слова вчителя як головного навчально-виховного засобу. Він не тільки декларативно проголошував, переконливо аргументував важливість живого слова вчителя, а й розробив свою систему методичних принципів.

У багатьох працях з риторики часто зустрічаються окремі розділи, в яких зосереджується увага на образ оратора (промовця, лектора...). При цьому найчастіше звертається увага на його зовнішність, дикцію, інтонацію та жестикуляцію і т. д. В. Сухомлинський теж приділяв багато уваги створенню образу вчителя як успішної риторичної особистості. При цьому він чітко зазначив кілька провідних рис, які визначають успішність учителя як майстра живого слова – його головного «робочого» інструменту. «Поряд з кожним вихованцем, – писав він, – повинна стояти яскрава людська особистість, – тридцять п'ять років наполегливих пошуків секретів виховання переконали мене в тому, що саме завдяки цьому слово вихователя стає могутнім і тонким інструментом в його руках» [22, с. 155]. У подальшому Василь Олександрович уточнює своє розуміння вислову «яскрава людська особистість»: «Слово етичного повчання взагалі має силу в устах вихователя лише тоді, коли він має моральне право повчати. Не треба бути якимось ангелом, щоб мати моральне право виховувати справжню людину, треба самому бути справжньою Людиною – жити правильно, любити людей, берегти свою гідність патріота, громадянина, трудівника, сина або дочки, матері або батька. Якщо ваше слово етичного повчання співзвучне з вашим внутрішнім духовним світом, одухотворене вашими переконаннями, воно, як магніт, притягує тих, хто втратив віру в людину, ви стаєте для них опорою і провідним вогником» [22, с. 155].

«Прагніть до того, – говорить Сухомлинський в іншому місці, – щоб думка й слово одухотворилися ділом, працею. Щоб за звучанням слова стояла брила справи. Ще раз доводиться повторити, що в справі виховання все взаємозв'язане. Правдивість і чесність, непримиренність до брехні й обману йдуть від великої правди праці. Недарма стародавня українська мудрість говорить: правдиве слово в того на язиці, в кого на долонях мозолі» [21, с. 600].

Відомо, що якщо в літературно-художньому творі є бодай якась децища неправди, то вона різко знижує його естетичну впливовість: читає, який цю неправду відчув, втрачає довіру до твору і через те опція його сприймання змінюється. Те саме й у виховному процесі: якщо учень, який вислуховує повчання учителя морально-етичного характеру, відчуваючи навіть на інтуїтивному рівні, що ті повчання проголошуються людиною, яка не вірить в них та ще й не завжди дотримується, тобто відчуває в них бодай децищу неправди, не зворушиться тими повчаннями, не сприйме їх так, щоб вони стали його переконаннями. Сухомлинський стверджує: «Скільки б ми не говорили про благородство, складність і велич праці вчителя, наші слова будуть порожнім звуком, якщо вся шкільна етика не спиратиметься на *єдність Я учителя*. Шкільна етика, по суті, – це гармонія особистості педагога і того морального ідеалу, в привабливість, правдивість, істинність, мудрість якого ми закликаємо дитину вірити» [22, с. 342–343].

Подібні висловлювання про базову для педагогічної риторики умову про «єдність Я учителя», яку треба розуміти як єдність його слова та морально-

етичної сутності, є наскрізними в педагогічній спадщині видатного педагога. Вони стверджують істину, яку треба завжди пам'ятати. Це важливий штрих до образу вчителя як успішної риторичної особистості.

Інша важлива риса, яка, на думку Сухомлинського є базовою для педагогічної риторики, стосується такої риси вчителя як його культури. «Мені здається, що у відчутті слова, в прагненні передати словом найтонші рухи людської душі – одне з важливих джерел справжньої людської культури» [18, с. 370].

Щоб зрозуміти цю позицію видатного теоретика й практика педагогічної справи, треба взяти до уваги весь спектр завдань, який щомиті постає перед учителем в його практичній діяльності, і успішне вирішення якого потребує умілого володіння словом. У працях Василя Олександровича неодноразово йдеться про ці завдання. Назвемо кілька з них.

Уміле – виразне та переконливе – формулювання словом ідеї, головної думки необхідне як для виховної бесіди, так і для навчального процесу. Василь Олександрович переконував, що «... слово виявляє ідею, а ідея – стовповий корінь виховання» [15, с. 597]. Зрозуміло, що саме формулювання такої, наділеної виховним потенціалом ідеї, потребує від учителя як високої культури, так і гарного володіння виражальними можливостями слова.

Відомо, що один із важливих принципів педагогічної системи Сухомлинського полягав у тому, що, як виховний, так і навчальний процеси набувають ефективності за умови пробудження емоційної сфери учнів. І тут теж необхідна риторична майстерність вчителя.

Отже, вміле формулювання ідеї, яка є «стовповим коренем виховання», володіння яскравим, образним словом, здатним збуджувати емоцію учня, залежить від загальної культури вчителя, яка обов'язково проявляється в його мовній культурі.

Таким чином, стає зрозумілим, що культура вчителя визначається його інтелектуальним рівнем, який багато в чому визначається рівнем його освіченості. Але при цьому необхідно зробити важливе уточнення: власне мовна культура людини, на якій базуються її риторичні уміння, потребує художньої, а, точніше, літературно-художньої освіченості. Ось один із роздумів Василя Олександровича, зафіксований ним 22 лютого 1969 року у «Книзі записів відвідуваних уроків» (ці «Книги записів...» знаходяться у Павльському меморіальному музеї В. Сухомлинського): «Не все, що вивчається на уроках літератури, запам'ятовується й буде відтворюватись... але все, що вивчається на уроці, мусить залишати слід в душі. Саме на це й треба орієнтуватися на уроці літератури: що залишиться в душі, що має залишитись, які духовні якості мусить виховати художній твір. Це передусім тонка чутливість до добра і зла, до краси слова, до людини. Художнє виховання – це по самій суті своїй – ідейне виховання, виховання душі.

В тісному зв'язку з цим треба розглядати мовну культуру. Без мовної культури не можна уявити високовиховану людину. Учитель мусить дбати про те, щоб слово ввійшло в активне духовне життя людини. Це найголовніше завдання і читання, і словарної роботи».

Звідси й настійні поради вчителям постійно працювати над вихованням у учнів інтересу до

читання. Ці рекомендації є наскрізними у записах відвідуваних уроків.

Оволодіння методикою виховання словом національно свідомою особистості, громадянина-патріота, моральність якого є по-справжньому дієвою, спрямованою на утвердження та розбудову своєї держави як держави вільних людей, соціальної справедливості та матеріального благополуччя, є актуальною для сучасної школи. Україна – молода держава, яка, так само як і українська нація, перебуває в процесі формування. Тому методичні принципи виховної роботи, розроблені Сухомлинським, потребують ретельного, узагальнюючого вивчення та увиразнення з тим, що вони мають збагатити виховну практику в сучасній українській школі. Тим більше, що російсько-українська війна переконала у важливості патріотичного виховання.

Слід зазначити, що необхідно звернути увагу на методику навіювання в педагогічній риторичі, а також на такий «ефективний прийом морального виховання учнів» як «уведення їх у світ боротьби моральних ідей, сократичний, ми б сказали, прийом активізації мислення підлітків за допомогою виявлення протилежних ідей, тенденцій. Цей прийом користування словом дуже важливий у навчанні, але він потрібний і важливий і у сфері морального виховання» [19, с. 323].

Для нашого дослідження є важливими спостереження Василя Олександровича, актуальність яких набула особливої гостроти в наш час. Щоб зрозуміти суть проблеми, звернемося до випадку, описаного Сухомлинським в одній із його неопублікованих при житті статей. «Деякий час тому я зустрів учителя із сусіднього району. Питаю: «Чим живете?» – «У нас лютує липецький метод, – відповідає він. – Якщо в тебе на уроці директор або інспектор не побачить нічого з липецького методу – то вже бережись».

Зустрічаюся з цим же вчителем через півтора року.

«Липецький досвід, – каже, – пережили. Звалилася нова біда: технічні засоби навчання. Розповідаю на уроці про романтизм, а інспектор питає: чому немає технічних засобів? Переписали б, радить, на листок визначення романтизму і пропустили б через епідіаскоп... Ну, нічого, – не засмучується колега. – Пережили липецький досвід, переживемо й технічні засоби» [14, с. 233].

Надії вчителя, що «переживемо і технічні засоби» не справдилися. Навпаки, ті «технічні засоби» удосконалилися і демонстрації «через епідіаскоп» настільки поширилися, що без так званих «презентацій» неможливий ідеальний, з точки зору сьогодення «інспектора», урок. Проблема в тому, що мультимедійні технології, що стали складовими освітнього процесу в школі, відвернули увагу від мистецтва педагогічного слова. Таким чином утворилася конфліктна ситуація між педагогічною класикою, яка визнає слово основною зброєю вчителя, та сучасними прагненнями «інновацій» в навчально-виховному процесі. Деякі вчителі обґрунтовують своє захоплення «слайдовими» навчальними технологіями тим, що начебто сучасні діти є «візуалами», тобто такими, що призвичаєні краще сприймати інформацію, що подається у візуалізованих формах. Але ж необхідно брати до уваги зауваження Сухомлинського, що «з допомогою слова можна створити в уявленні дітей такі самі яскраві образи, як і

з допомогою наочних засобів. Але картина, створена в дитячій уяві з допомогою слова, має переваги перед наочними образами – слово несе в собі яскравіше емоційне забарвлення порівняно із забарвленням, що може дійти до душі дитини в процесі споглядання наочного образу» [12, с. 246].

Та все ж треба врахувати, що активне входження в сучасний освітній процес мультимедійних технологій є реальністю. Такою ж реальною є конфліктна ситуація між, умовно кажучи, словом і слайдом. Вона потребує такого вирішення, щоб слово і слайд уміло доповнювали одне одного, створюючи при цьому синергетичний ефект [7].

Отже, в працях Сухомлинського міститься багатство думок, спостережень, рекомендацій, які в своїй сукупності складають цілісне вчення, яке можна означити як «Педагогічна риторика Василя Сухомлинського». Ми лише пунктирно окреслили це вчення.

В одній із своїх останніх статей, що були опубліковані вже після його відходу в інший світ, видатний педагог із сумом констатував: «Мистецтво виховання словом набуває в наші дні виключного значення; невміння виховувати словом, впливати словом на колектив та особистість стає великою бідою...» [17, с. 72].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку.

1. Василь Сухомлинський у своїх працях переконливо стверджував виняткову важливість живого слова вчителя в освітньому процесі. Водночас він неодноразово висловлював тривогу, що в тогочасній освіті була помітна тенденція до ігнорування мистецтва вчительського слова.

2. Посилена увага Василя Сухомлинського до живого слова вчителя як важливого засобу виховання та навчання пояснюється особливостями його обдарування, які виявилися у щасливому поєднанні художньо-літературного таланту з глибокими аналітичними здібностями талановитого вченого

3. Базова вимога до образу вчителя як успішного ритора стосується його здатності бути «справжньою Людиною», яка береже свою гідність, свято дотримується єдності слова і діла. Інша умова – висока загальна культура вчителя, завдяки якій він здатний уміло формулювати ідеї, які, на думку Сухомлинського, є «стовповим коренем виховання».

4. Окремої уваги заслуговує передбачена ним проблема, яка набула загострення в наші дні. Йдеться про конфліктну ситуацію між педагогічною класикою, яка визнає слово основною зброєю вчителя, та сучасними захопленнями навчальними технологіями, в яких перевага віддається демонстраціям слайдів і в той же час ігноруються виражальні можливості мови.

5. Педагогічні ідеї Сухомлинського про важливість живого слова вчителя, розробка ним багатьох складових педагогічної риторичі потребує ретельного узагальнюючого вивчення. Це необхідно для їх впровадження в сучасну педагогічну практику.

6. Можливі напрями та способи підвищення риторичної майстерності сучасного вчителя полягають у розробці та введенні в освітні програми підготовки майбутніх учителів навчальних курсів з педагогічної риторичі, в підготовці відповідних посібників. Окремої уваги потребують прикладні риторичі, які враховують специфіку окремих педагогічних спеціальностей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі. *Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.)*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015.
2. Баранюк І. Г. Слово – природа – краса в педагогічній системі Василя Сухомлинського. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 252 с.
3. Бондаренко Г. В. В. Сухомлинський про педагогіку живого слова (педагогічну риторичку). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 13. Умань, 2013. Режим доступу: <http://library.udpu.org.ua>
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посібник. К. : ВЦ Академія, 2006. 256 с.
5. Готман Дж. Емоційний інтелект у дитини. Харків : Віват, 2022. 272 с.
6. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2020. 512 с.
7. Ключек Григорій. Риторика слова і слайду *Всесвітня література в сучасній школі*. 2016. № 1. С. 5–7.
8. Козир М., Бречко А. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів (на матеріалі творів В. О. Сухомлинського). *Наукові записки*. Випуск 172. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький : «Код». С. 114–117.
9. Лихачев Б. Нужна борьба, а не проповедь *Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы*. Акта, 2008. С. 76–81.
10. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія. Умань : Видавель «Сочінський», 2012. 449 с.
11. Кучерук О. А., Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Педагогічна риторика : історія, теорія, практика : монографія. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
12. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 1. К. : Рад шк., 1976. С. 209 – 400.*
13. Сухомлинський В. О. Джерела Невмирущої Криниці. *Лит. Україна*. 1976. 28 квітня.
14. Сухомлинський В. А. Етюды о коммунистическом воспитании. *Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы*. Акта, 2008. 396 с.
15. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 1. К. : Рад шк., 1976. С. 401 – 637.*
16. Сухомлинський В. О. Народний учитель. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 5. К. : Рад шк., 1977. С. 239 – 255.*
17. Сухомлинський В. А. Не топтаться на месте *Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы*. Акта, 2008. С. 305–307.
18. Сухомлинський В. О. Павліська середня школа. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 4. К. : Рад шк., 1977. С. 5–390.*
19. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 5. К. : Рад шк., 1977. С. 321–330.*
20. Сухомлинський В. О. Слово про слово. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 5. К. : Рад шк., 1977. С. 160–167.*
21. Сухомлинський В. О. Сто порад учителів. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 2. К. : Рад шк., 1978. С. 419–654.*
22. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибр. твори: В 5-ти т. Т. 2. К. : Рад шк., 1976. С. 147–416.*
23. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки *Зб. наук. праць за матеріалами наук. семінару*. Львів : ПАІС, 2007. 267 с.

REFERENCES

1. (2015). Aktualni problemy formuvannia rytorychnoi osobystosti vchytelia v ukrainomovnomu prostori. *Zbirnyk naukovykh prats (za materialamy vseukrainskoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii 23 kvitnia 2015 r.)*. [Actual problems of the formation of the rhetorical personality of the teacher in the Ukrainian-speaking space. Collection of scientific papers (based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference on April 23, 2015)]. Zhytomir: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].

2. Baraniuk, I. H. (2017). Slovo – pryroda – krasa v pedahohichnii systemi Vasylia Sukhomlynskooho. [Word–nature–beauty in the pedagogical system of Vasyl Sukhomlynskyi]. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, H. V. V. (2013). Sukhomlynskyi pro pedahohiku zhyvoho slova (pedahohichnu rytoryku). [Sukhomlynsky on the pedagogy of the living word (pedagogical rhetoric). Psychological and pedagogical problems of the village school]. *Rezhym dostupu: http:// library.udpu.org.ua* [in Ukrainian].
4. Volkova, N. P. (2006). Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: Navch. Posibnyk. [Professional and pedagogical communication. Tutorial]. K. : VTs Akademiia, [in Ukrainian].
5. Hotman, Dzh. (2022). Emotsiinyi intelekt u dytyny. [Emotional intelligence in a child]. Kharkiv : Vivat. [in Ukrainian].
6. Houlman, D. (2020). Emotsiinyi intelekt. [Emotional intelligence]. Kharkiv : Vivat. [in Ukrainian].
7. Klochek, H. (2016). Rytoryka slova i slaidu Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli. [Rhetoric of the word and the slide. World literature in the modern school]. № 1. S. 5–7. [in Ukrainian].
8. Kozyr, M., Brechko, A. (2018). Rozvytok emotsiinoho intelektu maibutnikh pedahohiv (na materialii tvoriv V. O. Sukhomlynskooho). [Development of emotional intelligence of future teachers (based on the works of V.O. Sukhomlynskyi)]. *Naukovi zapysky. Vypusk 172. Seriia: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi : «Kod»*. S. 114–117. [in Ukrainian].
9. Lykhachev, B. (2008). Nuzhna borba, a ne propoved Etiudy o V. A Sukhomlynskom. *Pedahohicheskie apokryfy*. [We need a fight, not a sermon. Etudes about V. A. Sukhomlynsky. Pedagogical Apocrypha]. Akta. S. 76–81. [in Russian].
10. Mamchur, L. I. (2012). Perspektivnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly : monohrafiia. [Perspective and continuity in the formation of communicative competence of primary school students: monograph]. Uman : Vydavets «Sochinskyi». [in Ukrainian].
11. Kucheruk, O. A., Holub, N. B., Horoshkina O. M. (2016). *Pedahohichna rytoryka : istoriia, teoriia, praktyka : monohrafiia*. [Pedagogical rhetoric: history, theory, practice: monograph]. Kyiv : KNT. [in Ukrainian].
12. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Dukhovnyi svit shkoliara*. [The spiritual world of a schoolboy]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 1. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].
13. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Dzherela Nevmyrushchoi Krynytsi*. [Sources of the Immortal Well]. *Lit. Ukraina*. 28 kvitnia. [in Ukrainian].
14. Sukhomlynskyi, V. A. (2008). *Etiudy o kommunisticheskomo vospitannii*. *Etiudy o V. A. Sukhomlynskom. Pedahohicheskie apokryfy*. [Studies about V. A. Sukhomlynsky. Pedagogical Apocrypha]. Akta. [in Russian].
15. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Metodyka vykhovannia kolektivnyu* [Methodology of team education]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 1. K. : Rad shk. S. 597*. [in Ukrainian].
16. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Narodnyi uchitel*. [People's teacher]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 5. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].
17. Sukhomlynskyi, V. O. (2008). *Ne toptatsia na meste*. *Etiudy o V. A Sukhomlynskom. Pedahohicheskie apokryfy*. [Do not stagnate. Etudes about V.A. Sukhomlynsky. Pedagogical Apocrypha]. Akta. [in Russian].
18. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pavlyska serednia shkola*. [Pavlysh secondary school]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 4. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].
19. Sukhomlynskyi V. O. (1977). *Slovo vchytelia v moralnomu vykhovanni*. [The word of the teacher in moral education]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 5. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].
20. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Slovo pro slovo*. [Word about word]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 5. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].
21. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sto porad uchyteliv*. [One hundred tips for the teacher]. *Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 2. K. : Rad shk.* [in Ukrainian].

22. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. [How to raise a real person]. Vybr. tvory: V 5-ty t. T. 2. K. : Rad shk. [in Ukrainian].

23.(2007). Suchasna pedahohichna rytoryka: teoriia, praktyka, mizhpredmetni zviazky Zb. nauk. prats za materialamy nauk. seminaru. [Modern pedagogical rhetoric: theory, practice, interdisciplinary connections. A collection of scientific works based on the materials of the scientific seminar]. Lviv : PAIS. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАРАНИУК Ірина Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми формування професіоналізму вчителя, педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BARANIUK Iryna Hryhorivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pre-School and Primary Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: problems of the formation of teacher professionalism, the pedagogical legacy of V. O. Sukhomlynskyi.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.

УДК 37.01:004.774-048.445(045)

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-207-89-99

БАРДАДИМ Олег Валерійович – аспірант кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2777-6568>
e-mail: bardadym_oleh@ukr.net

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСВІТНІХ ВЕБРЕСУРСІВ

Метою дослідження є систематизація за функціональними можливостями різних цифрових інструментів, які можуть застосовувати вчителі для формування інформаційно-цифрової компетентності студентів, створення базової системи і розкриття сутності основних кластерів цифрових інструментів. Проаналізовано способи класифікації освітніх вебресурсів та встановлено відмінність у технологічному розвитку освітніх онлайн-сервісів. У статті розглянуто різні типи освітніх вебресурсів, які залежно від призначення можуть використовуватися в освітньому процесі. Схарактеризовано функціональні можливості різних типів освітніх вебсервісів. У ході дослідження було виокремлено 13 груп освітніх вебресурсів: інструменти для комунікації (поштові клієнти, соціальні мережі, віртуальні класи, вебконференції, файлообмінники, чат-боти), графіки (векторні, растрові 3D редактори, для малювання), відеоінструменти (відеоредактори), аудіоінструменти (аудіоредактори), текстові (текстові редактори, онлайн-переклад), інструменти для роботи з вебсторінками (пошуку, створення вебсторінок), для візуалізації інформації (онлайн-презентації, хмари слів, когнітивні карти, вебмапи, схеми), збирання та аналізу даних (створення тестів і опитування, онлайн-табличні редактори), службові (для роботи з файлами, безпеки, перевірки пристроїв), створення інтерактивних вправ (онлайн-віджети, конструктори завдань і загадок, QR-коди, онлайн-вікторини), онлайн-симуляції (онлайн-лабораторії, онлайн-ігри), розширення можливостей браузера (плагіни), формування навичок (онлайн-курси).

На основі класифікаційного аналізу зібраних даних згруповано цифрові інструменти, конкретизовано їх функціональні можливості. У ході дослідження встановлено цілі застосування освітніх онлайн-сервісів для базового використання (робота з основними ресурсами), викладання (демонстрації та пояснення навчального матеріалу) навчання (формування компетентностей) та розроблено класифікацію цифрових інструментів.

Ключові слова: цифрові інструменти, вебсервіси, онлайн-ресурси, цифрові інструменти для освіти, освітні вебресурси.

BARDADYM Oleh Valeriyovych – Postgraduate Student of the Primary Education Department Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2777-6568>
e-mail: bardadym_oleh@ukr.net

CLASSIFICATION OF EDUCATIONAL WEB RESOURCES

The purpose of the study is to systematise the functionality of various digital tools that can be used by teachers to form students' information and digital competence, to create a basic system and to reveal the essence of the main clusters of digital tools. The article analyses the ways of classifying educational web resources and identifies the differences in the technological development of online educational services. The article considers different types of educational web resources, which, depending on their purpose, can be used in the educational process. The functionality of different types of educational web services is characterised. The study identified 13 groups of educational web resources: tools for communication (email clients, social networks, virtual classrooms, web conferencing, file sharing, chatbots), graphics (vector, raster 3D editors, for drawing), video tools (video editors), audio tools (audio editors), text tools (text editors, online translation), tools for working with web pages (search, web page creation), for visualising information (online presentations, word clouds, cognitive maps, web maps, diagrams), data collection and analysis (creating tests and surveys, online tabular editors), service tools (for working with files, security, device verification), creating interactive exercises (online widgets, task and puzzle designers, QR codes, online quizzes), online simulations (online laboratories, online games), extending browser capabilities (plug-ins), and developing skills (online courses).

Based on the classification analysis of the collected data, digital tools are grouped and their functionalities are specified. The study identified the purposes of using educational online services for basic use (working with basic resources), teaching (demonstration and explanation of educational material), learning (formation of competencies) and developed a classification of digital tools.

The preparation of students and teachers for the active use of these web resources in the educational process of higher education requires further research.

Key words: digital tools, web services, online resources, digital tools for education, educational web resources.